

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Εισαγωγή

Η θρησκευτικότητα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου ο οποίος διακρίνεται από την ικανότητά του να θέτει ερωτήματα για το νόημα και το σκοπό της ζωής. Γύρω από αυτό το χαρακτηριστικό λαμβάνει χώρα όλη η αγωγή, πάντα σε ένα κοινωνικά διαμορφωμένο ιδεολογικό πλαίσιο, όπου η θρησκευτική αγωγή επηρεάζει ως ποιότητα κάθε επιμέρους τομέα της συνολικής αγωγής.

Σκοπός της αγωγής του νηπιαγωγείου είναι η προαγωγή της ολόπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητας του παιδιού. Παράλληλα όμως θα πρέπει να αξιοποιούνται τα ερωτήματα που αφορούν το νόημα και το σκοπό της ζωής και του κόσμου, ώστε να μεταβιβάζεται στο παιδί μια άποψη, η οποία να αποδέχεται την ανθρώπινη ζωή ως ενιαία και ταυτόχρονα να του προσδιορίζει και μια κατεύθυνση. Επιφυλάξεις εκφράζονται, εάν θα πρέπει να διαπραγματευόμαστε με το παιδί της προσχολικής ηλικίας κατευθύνσεις προσανατολισμού, πριν το ίδιο αναπτύξει την ικανότητα για θρησκευτικές αποφάσεις. Ωστόσο είναι γεγονός ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου τελειοποιείται πάντα και αναγκαστικά μέσα σε ένα δεδομένο ιστορικό, πολιτιστικό και κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο επηρεάζει σημαντικά τις επιλογές μας.

Οι πολλές και βαθιές αλλαγές που συμβαίνουν στην κοινωνία μας (ταυτόχρονα και σε διαφορετικά επίπεδα), η έλλειψη μέτρων και κανόνων και ταυτόχρονα η τάση ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων του πληθυσμού για απομάκρυνση από την εκκλησία, μεγαλώνουν την ανησυχία στο χώρο της θρησκευτικής αγωγής¹. Υπάρχει λοιπόν ο προβληματισμός αν επιτρέπεται να προκαταλαμβάνουμε το παιδί από πολύ νωρίς με κοσμοθεωρίες και παράλ-

¹ Ι. Σακελλαρίου, Μ. Η χριστιανική Αγωγή στην Προσχολική Ηλικία, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 6.

ληλα τίθεται το ερώτημα μήπως η πρόωμη θρησκευτική αγωγή ενδεχομένως περιορίσει τον αναγκαίο χώρο ελευθερίας του στο μέλλον. Πρόκειται για ορισμένα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν σ' αυτή την εισήγηση.

1. Θρησκευτική αγωγή στην οικογένεια

Μέχρι σήμερα δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες για την προαγωγή της θρησκευτικής αγωγής στο χώρο της ελληνικής οικογένειας. Για τις διαδικασίες της θρησκευτικής κοινωνικοποίησης στην οικογένεια περιοριζόμαστε συνήθως σε απλές παρατηρήσεις και ο κάθε σχολιασμός γίνεται με βάση τις παρατηρήσεις αυτές και όχι με πραγματικές μαρτυρίες¹.

Διαπιστώνει λοιπόν κανείς, ότι σε πολλές οικογένειες δεν υπάρχει σαφής θρησκευτική αγωγή και σταθερή σχέση με την εκκλησία ενώ από λίγες μόνο οικογένειες προάγεται συστηματικά η θρησκευτική αγωγή. Παράλληλα η απόρριψη ενός αυτονόητου πλαισίου κοινωνικών σχέσεων, στο οποίο συμπεκνώνονται οικογένεια, κοινωνία και εκκλησία και η προοδευτική ιδιωτικοποίηση του θρησκευτικού τομέα δημιουργούν τον κίνδυνο η θρησκευτική αγωγή, η θρησκεία, η πίστη ακόμη κι εκεί όπου οι γονείς συνειδητά την προάγουν, να μετατραπεί απλώς σε «χόμπυ» μόνο της δικής τους οικογένειας². Έτσι κινδυνεύει η θρησκευτική αγωγή να χάσει την κοινωνική στήριξη και κατά κάποιον τρόπο να απομονωθεί. Ωστόσο θα ήταν λάθος, με βάση τις αναφερόμενες υποθέσεις, να συμπεράνουμε ότι στις περισσότερες οικογένειες δεν υπάρχει θρησκευτική διαπαιδαγώγηση.

Η εντύπωση ότι διαπαιδαγωγούμε τα παιδιά με κανόνες και αξίες, οι οποίες θεωρούνται ξεπερασμένες από την κοινωνική εξέλιξη, επιδρά και στη θρησκευτική αγωγή³. Είναι γεγονός, ότι, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι τρόποι διαπραχμάτευσής τους θεωρούνται ως συντηρητική επιβράδυνση, όταν η θρησκεία εμφανίζεται ως σημείο σταθερότητας σε σχέση πάντα με τις ασταθείς κοινωνικές αλλαγές. Μέσα από αυτή την κατάσταση προκύπτουν αντιδράσεις, όπως ηθικολογία ή θεοσέβεια παρελθόντων ετών, οι οποίες έχουν ανάλογες επιπτώσεις στην αγωγή.

Στο πλαίσιο της αντιπροσώπευσης των υποχρεώσεων της αγωγής, ειδικοί υποστηρίζουν τη μετάθεση της θρησκευτικής καθοδήγησης από την οικο-

1. Σακελλαρίου, Μ., ο.π., σ. 88.

2. Baudler, G.: Die Fam.: Handbuch ilie, in: Feifel, E., u.a. (Hesg der Religionspädagogik, Bd. 1, Gueterslo 1973.

3. Stoodts, D.: Religiöse Solisation und emanzipiertes Ich, in: Dahm, K-W., Luhmann, N., Stoodt, D.: Religion - System und Solisation, Darmstadt / Neu-wiend 1972, σ. 221.

γένεια στο νηπιαγωγείο, στην παιδική κατήχηση, στον εκκλησιασμό κ.λπ¹. Πράγματι δεν είναι λίγοι οι γονείς που αισθάνονται μη ειδικοί σε θέματα θρησκευτικής αγωγής και οδηγούνται συνειδητά ή από αμηχανία στην αποφυγή της θρησκευτικής αγωγής με τον συνήθη τρόπο.

2. Θρησκευτική αγωγή και κοινωνικοποίηση

2.1 Εκκλησιαστικότητα και θρησκευτικότητα

Η αξιοποίηση των ερευνών που αφορούν την κοινωνικοποίηση και η μεταφορά τους στη διαδικασία διαπραγμάτευσης θρησκευτικών αξιών και κανόνων δεν θα πρέπει να απορρίπτεται. Δημιουργούνται όμως σκέψεις και ερωτηματικά, εάν η προώθηση συγκεκριμένων θρησκευτικών μορφών αγωγής θεωρούνται κατάλληλες να προάγουν τη θρησκευτικότητα στην προσχολική ηλικία². Θα μπορούσαμε ίσως, σε ένα στενότερο θεωρητικό πλαίσιο, να θέσουμε στο ίδιο επίπεδο τη θρησκευτική κοινωνικοποίηση με τη μορφή της εκκλησιαστικής κοινωνικοποίησης³. Τότε όμως θα αναγνωρίζαμε ως «εκκλησιαστικότητα» το παραδοσιακό εκκλησιαστικό σύστημα κανόνων πέραν της οικογένειας. Το ερώτημα βέβαια είναι εάν μια τέτοια ταύτιση θρησκευτικότητας και εκκλησιαστικότητας είναι δυνατή και έχει νόημα.

Η θρησκεία, υπό μια ευρεία αντίληψη, θεωρείται ως ένα πλαίσιο ερμηνείας του κόσμου⁴. «Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει πνευματικά χωρίς εξήγηση του κόσμου, έστω και αν αυτή είναι πρωτόγονη και απλή»⁵. Ανάλογα πλαίσια ερμηνείας είναι οι κοσμοθεωρίες και μια ανάλογη μορφή εξήγησης είναι η πίστη, η οποία θεμελιώνεται σε μια θρησκεία. Η μεταβίβαση και η συνεχής εξέλιξη τέτοιων πλαισίων ερμηνείας λαμβάνουν χώρα στη θρησκευτική κοινωνικοποίηση. Συγχρόνως όμως θα πρέπει να επιστημόνουμε ότι στον πολιτισμό μας διαπλέκονται αξίες, που ενώ φαινομενικά θεωρούνται ουδέτερες, εντούτοις έχουν και θρησκευτική διάσταση, η οποία έχει μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση μιας θρησκευτικής συμπεριφοράς ακόμη και εκεί όπου δεν υφίσταται σχέση με την εκκλησία.

Αυτό σημαίνει ότι η λειτουργική θεώρηση της θρησκευτικής κοινωνικοποίησης είναι η ενδεδειγμένη όταν δεν απομονώνουμε τη θρησκευτική αγωγή

1. Σακελλαρίου, Μ.: ο.π., σ. 198 κ.ε.

2. Morgenthaler, C.: *Sozialisierung und Religion*, Guetersloh 1976.

3. Vskovics, L.: *Religionssoziologische Aspekte der Sozialisation wertorientierter Verhaltensformen*, in: *Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie III*, Köln 1967.

4. Σακελλαρίου, Μ.: ο.π., σ. 42.

5. Roth, H.: *Pädagogische Anthropologie*, Bd. 1, 3. Auf., Hannover 1971, σ. 141.

στην προσχολική ηλικία από την όλη διαδικασία αγωγής, εφόσον ούτως ή άλλως εξελίσσεται ως διαδικασία κοινωνικής μάθησης και συνδέεται με τη συνολική κοινωνικοποίηση και αγωγή του παιδιού¹.

2.2 Πρώιμη θρησκευτική αγωγή και μάθηση

Η άποψη της «θρησκευτικής προδιάθεσης»², η οποία υποστηριζόταν από προηγούμενες θρησκευτικο - ψυχολογικές θεωρίες της εκπαίδευσης, δεν μπορεί να αποδειχθεί³. Γι' αυτό θα πρέπει να ξεκινάμε από την άποψη ότι η προσέγγιση θρησκευτικά εξηγήσιμων φαινομένων και εμπειριών εμπεδώνεται με τους ίδιους τρόπους μάθησης, όπως και στους άλλους τομείς της ζωής. Η πρώιμη μάθηση λαμβάνει χώρα και σε ό,τι αφορά τη θρησκευτική διάσταση, κυρίως μέσα από την ταύτιση και τη μίμηση⁴. Η ταύτιση και η μίμηση προκύπτουν στη βάση της εξάρτησης του παιδιού από τα πρόσωπα ταύτισης, κυρίως από τους γονείς, αλλά και από την παιδαγωγό στο νηπιαγωγείο. Αυτή η εξάρτηση βασίζεται στο γεγονός ότι οι ενήλικες διαθέτουν τα μέσα για την ικανοποίηση των βασικών ψυχικών, συναισθηματικών και κοινωνικών αναγκών του παιδιού⁵. Η πραγματικότητα αυτή όμως δεν μας δίνει το δικαίωμα να υποπτευόμαστε τις πρώιμες μορφές θρησκευτικής αγωγής ως χειραγώγηση ή ιδεολογικό καταναγκασμό. Η διαλεκτική διαδικασία που παρατηρείται, ανάμεσα στον αυτοπροσδιορισμό και την εξωτερική καθοδήγηση, τη δοσμένη και τη διαρκή προσωπική επεξεργασία, όπως είναι φυσικό επαναλαμβάνεται σε κάθε τομέα αγωγής.

2.3 Θρησκευτική μάθηση και αυτονομία

Κοινωνικοποίηση θεωρείται ότι επιτυγχάνεται στο πλαίσιο των δοκιμών. Αυτό σημαίνει ότι η αποδοχή μιας θρησκευτικής συμπεριφοράς από το παιδί δεν γίνεται με τρόπο παθητικό. Δεν είναι λοιπόν σωστός ο ισχυρισμός ότι το παιδί στην πρώιμη φάση της ηλικίας του παραδίδεται παθητικά στη διαδικασία κοινωνικοποίησής⁶. Αντίθετα το παιδί είναι ανοιχτό στις επι-

1. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Βιβλίο δραστηριοτήτων για το νηπιαγωγείο, Αθήνα 1991, σ. 83.

2. Σακελλαρίου, Μ.: ο.π., σ. 44.

3. Hetzer, H.: Selbständige Bemuehungen kleiner Kinder, Gott zub ergreifen, in: Der evangelische Erzieher 23 (1971), 24 κ.ε.

4. Bandura, A.: Sozial - Kognitive Lerntheorie, Stuttgart 1979.

5. Erikson, E.H.: Childhood and society, New York 1963.

6. Hetzer, H.: Selbständige Bemuehungen kleiner Kinder, Gott zu begreifen, in: Der evangelischer Erzieher 23, 1971, σ. 137, κ.ε.

δράσεις του περιβάλλοντός του και συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία οικοδόμησης του Εγώ του¹. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τη νοητική επεξεργασία των θρησκευτικών του απόψεων και της θρησκευτικής του συμπεριφοράς. Έρευνες αναφέρουν ότι στη γένεση της θρησκευτικής συμπεριφοράς ή των πεποιθήσεων διακρίνονται δύο περιοχές. Πρώτον το περιβάλλον, όπου η θρησκευτική συμπεριφορά γίνεται αποδεκτή ως άποψη και συνήθεια (εξηγείται καλύτερα μέσω της κοινωνικής μάθησης), όπως και κάθε άλλη συμπεριφορά και δεύτερον η νοητική δραστηριότητα, όπου η θρησκευτική συμπεριφορά, πηγάζει από τη γνώση του ανθρώπου για την ύπαρξή του και την εφήμερη παρουσία του. Ήδη από την ηλικία των πέντε και έξι ετών το παιδί αρχίζει να ερωτά για το «από πού» και το «προς τα πού». Τα ερωτήματα αυτά προκύπτουν από την υπάρχουσα θρησκευτική γνώση, φαίνεται όμως να αναδύονται και σε παιδιά που μεγαλώνουν χωρίς θρησκευτικές επιδράσεις². Ωστόσο ο τελικός σκοπός της θρησκευτικής αγωγής είναι ένας. Όταν το παιδί ενηλικιωθεί, να έχει φθάσει σε ένα επίπεδο συνειδητής πίστης, η οποία όμως θα προϋποθέτει την προσωπική του αυτονομία. Δηλαδή, θα είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης και υπεύθυνης επιλογής του. Μιας επιλογής της οποίας οι συνέπειες συνεχώς θα επαναξιολογούνται και θα εξετάζονται σε μεγαλύτερο βάθος, ώστε υπεύθυνα και ελεύθερα να μπορεί να υιοθετήσει ή να απορρίψει τη θρησκευτική πίστη με την οποία ανατράφηκε³.

2.4 Θρησκευτική κοινωνικοποίηση

Απέναντι στην παραδοσιακή θρησκευτική πρώιμη αγωγή, όπου οι πρώιμες παιδικές εμπειρίες θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω θρησκευτική ανάπτυξη⁴, αντιπαράτίθεται μια άλλη πρόταση θρησκευτικής αγωγής. Στη νέα αυτή πρόταση δίνεται έμφαση στην αντίληψη και στη σοβαρότητα των διαδικασιών κοινωνικοποίησης στην οικογένεια. Γίνεται προσπάθεια να κατανοηθεί η θρησκευτική διαδικασία, όχι ως μονοδιάστατη διαδικασία κοινωνικοποίησης, όχι ως μια ποσοτική διεύρυνση μέσω θρησκευτικών διαδικασιών, αλλά ως μια ποιοτική εξειδίκευση της διαδικασίας κοινωνικοποίησης⁵. Δηλαδή, η αδιάθετη πίστη στον άνθρωπο δεν εμφανίζεται

1. Cole, M. / Cole, S.- R. :Η ανάπτυξη των παιδιών, Αθήνα 2001, σ. 186, 143 κ.ε.

2. Oerter, R.: Moderne Entwicklungspsychologie, Donauwoerth 1975, σ. 287 και 291.

3. Βασιλόπουλος, Χ.: Θρησκευτική αγωγή και αυτονομία του παιδιού, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1996, σ. 99, 138.

4. Leist, M.: Erste Erfahrungen mit Gott. Die religiöse Erziehung der klein und Vorschulkinde, Freiburg 1971.

5. Fraas, H.J.: Religiöse Erziehung und Szialisation im Kindesalter, Göttingen 1973.

μέσα από μια θρησκευτικο - ανθρωπολογική διαδικασία, αλλά προάγεται αφ' εαυτής κάτω από τις προϋποθέσεις αυτής της διαδικασίας.

3. Θρησκευτική αγωγή στο Νηπιαγωγείο

Ενώ η πρώτη θρησκευτική αγωγή συμβαίνει κυρίως στην οικογένεια στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, η προσχολική και εκτός της οικογένειας θρησκευτική αγωγή λαμβάνει χώρα κυρίως στο νηπιαγωγείο. Θα πρέπει εδώ να επιστημανθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος των νηπιαγωγείων ανήκουν στο Υπουργείο Παιδείας. Νηπιαγωγεία ή παιδικοί σταθμοί με φορέα την εκκλησία είναι ελάχιστα. Τελευταία υπάρχουν λόγοι, όπως είναι οι κοινωνικές εξελίξεις και η απαίτηση για μεταρρυθμίσεις, οι οποίοι επηρεάζουν τη στάση της εκκλησίας για ένα διαφορετικό προσανατολισμό. Στις ενδοεκκλησιαστικές συζητήσεις διαφαίνεται μια ανασφάλεια σε σχέση με την εξέλιξη και τους σκοπούς της προσχολικής παιδαγωγικής εργασίας.

Το εκπαιδευτικό - πολιτικό ενδιαφέρον του Υπουργείου Παιδείας για την προσχολική αγωγή, ως μέρος ενός γενικότερου εκπαιδευτικού πλαισίου, οδήγησαν στην διατύπωση νέων εκπαιδευτικών σχεδίων για το νηπιαγωγείο που αφορούν και τη θρησκευτική αγωγή¹.

3.1 Θρησκευτική Παιδαγωγική - Διδακτικές θεωρήσεις

Στη δεκαετία του '70, στο πλαίσιο του αναπροσανατολισμού της προσχολικής αγωγής και των προγραμμάτων της, η εκκλησιαστική προσχολική εργασία σε πανευρωπαϊκό επίπεδο πήρε, με βάση πάντα τις εκκλησιαστικο - παιδαγωγικές προσπάθειες, διάφορες μορφές. Οι προοδευτικές μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν στις αυστηρά θρησκευτικο - παιδαγωγικές προσπάθειες, κυρίως στην τυπική θρησκευτικότητα, μια σχετική ανησυχία. Ωστόσο προοδευτικότερες αντιλήψεις στήριξαν το πλαίσιο της σχέσης της θρησκευτικής αγωγής με τη γενικότερη κοινωνικοποίηση, παρά κάποιο συμπληρωματικό πρόγραμμα θρησκευτικής αγωγής μέσα στο συνολικό πρόγραμμα αγωγής του νηπιαγωγείου. Για παράδειγμα, στη Γερμανία προτάθηκε το ευαγγέλιο να ενσωματώνεται και να ερμηνεύεται στα ερωτήματα και στις συγκρούσεις των παιδιών, καθώς και σε μορφές ζωής της ομάδας, δηλαδή μέσα στη γενικότερη προσπάθεια του παιδιού για την κατανόηση του κόσμου². Έτσι προέκυψε

1. Υπουργείο Εθν. Παιδείας, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Διδακτικό Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το νηπιαγωγείο και Προγράμματα Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Δραστηριοτήτων, Αθήνα 2002.

2. Empfehlungen der Rheinische Kirche 1973, in: Förderprogramm für den Kindergarten, Heft 1, 3. Auf., Muenster 1976.

μια κοινή αποδεκτή θεώρηση της αγωγής. Δηλαδή, η θρησκευτική αγωγή ενσωματωμένη στο πρόγραμμα αγωγής, ώστε να προωθείται μέσα από τις καταστάσεις της ζωής και τις ανάγκες των παιδιών.

Το ερώτημα που τέθηκε ήταν με ποιον τρόπο μπορούν και πρέπει βασικές θρησκευτικές συμπεριφορές, όπως είναι τα στοιχεία της θρησκευτικής παράδοσης, να μεταφερθούν σε καταστάσεις της ζωής των παιδιών. Με αφορμή το ερώτημα αυτό αναπτύχθηκαν διάφορες προτάσεις, όχι όμως χωρίς προβλήματα. Μια ενδιαφέρουσα πρόταση διατυπώθηκε στη Βαυαρία. Σημείο αναφοράς αυτού του σχεδίου ήταν η προώθηση του θρησκευτικού πλουραλισμού σε νηπιαγωγεία που φοιτούν παιδιά διαφορετικών θρησκειών και δογμάτων. Επιδιώχθηκε, αντί της εισαγωγής συγκεκριμένων ιστορικών και ομολογιακών μορφών έκφρασης της θρησκείας, η προαγωγή «βασικών μορφών θρησκευτικότητας». Ξεκινάει δηλαδή κανείς από μια θρησκευτική κατανόηση η οποία απαντάται σε κάθε θρησκεία. Από αυτή την κατανόηση προκύπτουν βασικές αρχές για τη θρησκευτική αγωγή στο νηπιαγωγείο¹. Στην πράξη γίνεται προσπάθεια να δοθεί η δυνατότητα στα παιδιά, σε φαινόμενα όπως φως, ζωή, ζέση να κάνουν την υπέρβαση από την προφανή αντίληψη στη μη χειροπιαστή πραγματικότητα². Το ερώτημα όμως που απασχολεί είναι, αν μπορούμε να διαπαιδαγωγήσουμε «γενική θρησκευτικότητα» χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο μιας ιστορικά αναπτυγμένης θρησκείας και βέβαια αν θα μπορούσαμε να πετύχουμε τον πλουραλισμό.

Μια πρόταση, την οποία θεωρούμε ενδιαφέρουσα και αποτελεί πρόκληση, είναι το πρόγραμμα «της πραγματικής θρησκευτικότητας» όλης της αγωγής³. Το σχέδιο αυτό ξεκινάει από τη βιωματική θεώρηση, γίνεται όμως προσπάθεια, σημαντικά σημεία αναφοράς, όπως νόρμες και πρότυπα προσανατολισμού τα οποία προκύπτουν από τη ζωή των ίδιων των παιδιών, να συμπληρωθούν και να συνδεθούν με τις εμπειρίες των παιδιών. Μπροστά στη μεγάλη ρήξη της κοινωνίας μας με την παράδοση, το θέμα των προτύπων προσανατολισμού θεωρείται μορφή παρότρησης του μηνύματος του Χριστού, είναι δε μεγάλης σημασίας για την ενεργοποίηση και διεύρυνση του τομέα εμπειριών των παιδιών. Τα παιδιά βιώνουν καταστάσεις όπου συχνά τίθεται το ερώτημα για σωστή συμπεριφορά, για λύση μιας σύγκρουσης ή για αλλαγές και η θρη-

1. Richtlinien für Modelleinrichtungen im Elementarbereich: Der Übergang vom Kindergarten zur Grundschule, erarbeitet von einer vom Bayerischen Staatsministerium für Unterricht und Kultur berufenen Fachkommission, 2. Auf. Donauwörth 1973, σ. 26 κ.ε.

2. Ministerium fuer Kultus und Sport Baden-Württemberg: Lebensraum Kindergarten, Freiburg / Basel / Wien 1981, σ. 54 κ.ε.

3. Fraas, H.-J.: Religiöse Erziehung und Solisation im Kindesalter, Göttingen 1973.

σκευτική παράδοση μπορεί σε όλες αυτές τις περιπτώσεις να προσφέρει βοήθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι εμπειρίες των παιδιών εμβαθύνονται. Μια απλή προετοιμασία των παιδιών της προσχολικής ηλικίας για την «υπερνίκηση των καταστάσεων της ζωής» δεν θα αρκούσε, γιατί υπάρχουν και καταστάσεις που ο άνθρωπος από μόνος του δεν θα μπορούσε να τις αντιμετωπίσει¹. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι η ευεργετική επίδραση της θρησκευτικής εμπειρίας (κανόνες και πρότυπα προσανατολισμού) δεν θα πρέπει να προσφέρονται ως έτοιμη απάντηση, αλλά κυρίως ως προσπάθεια να θέσουμε το παιδί, ξεκινώντας από το δεδομένο, στα ίχνη αναζήτησης του δικού του δρόμου². Με άλλα λόγια, η θρησκευτική προσχολική αγωγή η οποία αντανάκλα την παράδοση και τη διαπλέκει με παιδικές βιωματικές καταστάσεις, δεν θα πρέπει να επιδιώκει να επηρεάσει ιδεολογικά το παιδί, αλλά βασικά να του αποκαλύψει νέες δυνατότητες ολιστικής εμπειρίας³. Μόνο έτσι η μορφή της θρησκευτικής αγωγής θα δικαιωθεί στο πλαίσιο ενός σύγχρονου δημοκρατικού σχολείου, το οποίο θα σέβεται και θα προωθεί την προσωπική αυτονομία του παιδιού, αλλά και θα προφυλάσσει από τα πλοκάμια του δογματισμού. Πρόκειται για μια «απελευθερωτική θρησκευτική αγωγή»⁴ η οποία αντιμετωπίζει το παιδί ως πρόσωπο και συμβάλλει στην απελευθέρωσή του από εγγλωβισμούς σε ηθικισμούς, θρησκοληψίες, φανατισμούς και μισαλλοδοξίες, με την καλλιέργεια και δημιουργία κριτικού, ανοιχτού και οικουμενικού πνεύματος. Το πρόγραμμα αυτό κατά τη γνώμη μας αποτελεί μία ενδιαφέρουσα πρόταση για τη θρησκευτική αγωγή στο νηπιαγωγείο και μπορεί εύκολα να ενταχθεί στα σχέδια προγραμμάτων Διαθεματικής Προσέγγισης. Και τούτο διότι συνδέει αρμονικά βιωματικές καταστάσεις της ζωής των παιδιών με την παράδοση, δημιουργώντας την προοπτική προαγωγής της θρησκευτικότητας και του θρησκευτικού πλουραλισμού στα παιδιά.

1. Kaufmann, H.-B.: Fragen zur Curriculum - Konzeption der "Arbeitsgruppe Vorschulerziehung", in: Welt des Kindes 52 / 1974, σ. 24 κ.ε.

2. Betz, F.u.a.: Religiöse Elemente in der Vorschulerziehung, ο.π., München 1973.

3. May, H.: Religion in Kinderzimmer? Ein Buch für Eltern und Erzieher, Frankfurt 1974.

4. Βασιλόπουλος, Χ., ο.π., σ. 123 κ.ε.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bandura, A.: Sozial - Kognitive Lerntheorie, Stuttgart 1979.
- Βασιλόπουλος, Χ.: Θρησκευτική αγωγή και αυτονομία του παιδιού, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1996.
- Baudler, G.: Die Fam.: Handbuch ilie, in: Feifel, E., u.a. (Hesg der Religionspädagogik, Bd. 1, Gueterslo 1973.
- Berger, P.L./Luckmann, Th.: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, Frankfurt 1971.
- Betz, F.u.a.: Religiöse Elemente in der Vorschulerziehung, ό.π., München 1973.
- Cole, M./Cole, S. - R.: Η ανάπτυξη των παιδιών, Αθήνα 2001.
- Empfehlungen der Rheinische Kirche 1973, in: Foerderprogramm für den Kindergarten, Heft 1, 3. Auf. Münster 1976.
- Erikson, E.H.: Childhood und society, New York 1963.
- Fraas, H.J.: Religiöse Erziehung und Sozialisation im Kindesalter, Göttingen 1973.
- Hetzer, H.: Selbständige Bemuehungen kleiner Kinder, Gott zu be-greifen, in: Der evangelische Erzieher 23 (1971).
- Kaufmann, H. - B.: Fragen zur Curriculum - Konzeption der "Arbeitsgruppe Vorschulerziehung", in: Welt des Kindes 52/ 1974.
- Leist, M.: Erste Erfahrungen mit Gott. Die religiöse Erziehung der klein - und Vorschulkindes, Freiburg 1971.
- May, H.: Religion in Kinderzimmer? Ein Buch für Eltern und Erziher, Frankfurt 1974.
- Ministerium für Kultus und Sport Baden -Wuerttemberg: Lebensraum Kindergarten, Freiburg/Basel/Wien 1981.
- Morgenthaler, C.: Sozialisation und Religion, Guetersloh 1976.
- Oerter, R.: Moderne Entwicklungspsychologie, Donauwörth 1975.
- Richtlinien für Modelleinrichtungen im Elementarbereich: Der Übergang vom Kindergarten zur Grundschule, erarbeit von einer vom Bayerischen Staatsministerium für Unterricht und Kultur berufenen Fachkommission, 2. Auf. Donauwörth 1973.
- Roth, H.: Pädagogische Anthropologie, Bd. 1, 3. Auf., Hannover 1971.
- Stoodts, D.: Religiöse Solisation und emanzipiertes Ich, in: Dahm,

- K.-W., Luhmann, N. Stoodts, D.: Religion - System und Solisation, Darmstadt/Neuwied 1972.
- Vskovics, L.: Religionssoziologische Aspekte der Sozialisation wertorientierter Verhaltensformen, in: Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie III, Köln 1967.
- Σακελλαρίου, Μ.: Η χριστιανική Αγωγή στην Προσχολική Ηλικία, Θεσσαλονίκη 2000.
- Υπουργείο Εθν. Παιδείας, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Διαθεματικό Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το νηπιαγωγείο και Προγράμματα Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Δραστηριοτήτων, Αθήνα 2002.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Βιβλίο δραστηριοτήτων για το νηπιαγωγείο, Αθήνα 1991.